

УДК 342.9

РОЗМЕЖУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ТА КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Тетяна МІНКА,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного та митного права
Університету митної справи та фінансів

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу підстав адміністративної та кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства. Робиться аналіз об'єкта та об'єктивної сторони адміністративного правопорушення, передбаченого ст. 173-2 КУпАП у порівнянні з ознаками об'єкта та об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України. Звертається увага на ознаки, за якими слід розмежовувати адміністративну та кримінальну відповідальність, пов'язану з домашнім насильством.

Ключові слова: домашнє насильство, сім'я, відповідальність, адміністративне правопорушення, кримінальне правопорушення.

DISTRIBUTION OF ADMINISTRATIVE AND CRIMINAL LIABILITY FOR DOMESTIC VIOLENCE

Tatiana MINKA,
Doctor of Law, Associate Professor,
Professor of the Department of Administrative and Customs Law
University of Customs and Finance

SUMMARY

The article is devoted to the analysis of the grounds of administrative and criminal liability for domestic violence. An analysis of the object and the objective reverse of the administrative offense provided for in art. 173-2 КУпАП is torn off with signs of the object and the objective side of the criminal offense provided for in Art. 126-1 of the Criminal Code of Ukraine. Attention is drawn to the signs by which the administrative and criminal liability associated with domestic violence should be distinguished.

Key words: domestic violence, family, responsibility, administrative offense, criminal offense,

Постановка проблеми. Новий Закон про насилля в сім'ї був прийнятий в Україні 6 грудня 2017 року і вступив у силу 11 січня 2019 року. Новоприйнятий закон називається Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству над жінками та домашнього насильства і боротьбу із цими явищами» [1].

Закон містить багато новел, він посилив відповідальність за домашнє насильство, містить дуже багато заходів адміністративного та кримінального примусу до кривдників, ввів нову термінологію, змінив усталені підходи здійснення судочинства у справах, пов'язаних із вчиненням домашнього насильства, і тому окремі нововведення потребують розяснення і тлумачення. Зокрема, це стосується розмежування заходів кримінальної та адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства.

Актуальність теми дослідження полягає в необхідності порівняння об'єктивних ознак адміністративного правопорушення, пов'язаного з домашнім насильством (ст. 173-2 КУпАП України), з об'єктивними ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ст. 126-1 КК України. Чітке розмежування заходів адміністративної та кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства не тільки є потребою наукового тлумачення новел законодавства, але потрібно і для правильної правозастосовчої практики.

Стан дослідження. Тема домашнього насильства привертала увагу багатьох вчених, серед яких варто виді-

лити таких: К.Б. Левченко, Д.Г. Заброду, В.В. Пивоварова, М.І. Хавронюка та інших. Утім, вказана тематика потребує нових досліджень у зв'язку з прийняттям нового законодавства.

Мета та завдання статті полягають у встановленні ознак, за якими слід розмежовувати адміністративну відповідальність за домашнє насильство з кримінальною відповідальністю.

Виклад основного матеріалу. Адміністративна відповідальність настає за вчинення домашнього насильства, під яким у розумінні ст. 173-2 КУпАП передбачено вчинення умисного діяння (дій чи бездіяльності) фізичного, психологічного чи економічного характеру (застосування насильства, що не спричинило тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які потерпілий має передбачене законом право, тощо), внаслідок чого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілого. Адміністративна відповідальність настає за умисне вчинення таких видів насильства, як фізичне, психологічне та економічне.

Адміністративна відповідальність також настає у випадку невиконання кривдником термінового заборонного припису або в разі, коли кривдник не повідомив уповноважені підрозділи органів Національної поліції України про місце свого тимчасового перебування в разі винесення заборонного припису.

Адміністративна відповідальність за ст. 173-2 КУпАП також настає у випадку вчинення насильства за ознакою

статі. Відповідно до Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» насильство за ознакою статі – діяння, спрямовані проти осіб через їхню стать, або поширені в суспільстві звичаї чи традиції (стереотипні уявлення про соціальні функції (становище, обов'язки тощо) жінок і чоловіків), або діяння, що стосуються переважно осіб певної статі чи зачіпають їх непропорційно, які завдають фізичної, сексуальної, психологічної або економічної шкоди чи страждань, включаючи погрози таких дій, у публічному або приватному житті

Об'єктом даного адміністративного проступку є суспільні відносини у сфері захисту прав людини. Домашнє насильство порушує цілу низку прав людини: на рівний захист перед законом; на захист від гендерної дискримінації; на захист від жорстокого ставлення; на життя та фізичну недоторканність; на найвищі стандарти фізичного та психічного здоров'я.

Об'єктивна сторона правопорушення полягає у вчиненні чотирьох основних груп дій: 1) вчинення домашнього насильства; 2) вчинення насильства за ознакою статі; 3) невиконання термінового заборонного припису особою, стосовно якої він винесений; 4) неповідомлення уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України про місце свого тимчасового перебування в разі винесення заборонного припису.

Сфера дії законодавства про домашнє насильство незалежно від факту спільного проживання поширюється на таких осіб, як: 1) подружжя; 2) колишнє подружжя; 3) наречені; 4) мати (батько) або діти одного з подружжя (колишнього подружжя) та інший із подружжя (колишнього подружжя); 5) особи, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у шлюбі між собою, їхні батьки та діти; 6) особи, які мають спільну дитину (дітей); 7) батьки (мати, батько) і дитина (діти); 8) дід (баба) та онук (онука); 9) прадід (прабаба) та правнук (правнучка); 10) вітчим (мачуха) та пасинок (падчерка); 11) рідні брати і сестри; 12) інші родичі: дядько (тітка) та племінник (племінниця), двоюрідні брати і сестри, двоюрідний дід (баба) та двоюрідний онук (онука); 13) діти подружжя, колишнього подружжя, наречених, осіб, які мають спільну дитину (дітей), які не є спільними або всиновленими; 14) опікуни, піклувальники, їхні діти та особи, які перебувають (перебували) під опікою, піклуванням; 15) прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі, їхні діти та прийомні діти, діти-вихованці, діти, які проживають (проживали) у сім'ї патронатного вихователя.

Дія законодавства про запобігання та протидію домашньому насильству поширюється також на інших родичів, інших осіб, які пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, за умови спільного проживання (ст. 4 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»).

Ухвалені Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству над жінками та домашнього насильства і боротьбу із цими явищами» зміни стосуються і криміналізації домашнього насильства (ст. 126-1 ККУ), примушування до шлюбу (ст. 151-3 ККУ), незаконного проведення абортів або стерилізації (ст. 152 ККУ), запровадження обмежувальних заходів щодо особи, яка вчинила домашнє насильство (ст. 96-2-1 ККУ), а також кримінальної відповідальності за невиконання обмежувальних заходів або обмежувальних приписів та непроходження програми для кривдників (ст. 390-1 ККУ). Крім того, вчинення злочину, пов'язаного з домашнім насильством, стало однією з обставин, які обтяжують покарання. Закон посилює від-

повідальність за будь-який злочин, якщо його вчинено: на ґрунті статевої приналежності; щодо особи похилого віку, особи з інвалідністю, або особи, яка перебуває в безпорадному стані, або особи, яка страждає на психічний розлад чи має вади розумового розвитку; щодо малолітньої дитини або у присутності дитини; щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких стосунках.

За вчинення домашнього насильства передбачена кримінальна відповідальність згідно зі ст. 126-1 ККУ України.

Ст. 126-1 ККУ України не поділяється на частини та містить описову диспозицію, надаючи таким чином легальне визначення домашнього насильства як кримінального правопорушення, тобто умисного систематичного вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи

Ст. 126-1 ККУ України поміщено в розділ II Особливої частини ККУ України «Злочини проти життя та здоров'я особи», тому родовим об'єктом цього кримінального правопорушення є суспільні відносини з охорони життя та здоров'я потерпілої особи. Основний безпосередній об'єкт цього злочину буде альтернативним і буде залежати від характеру насильницьких дій та наслідків, які ними заподіяні.

У випадку фізичного насильства безпосереднім об'єктом цього злочину є відносини, що забезпечують тілесну недоторканність, недоторканність життя та здоров'я людини. В разі вчинення психологічного насильства безпосереднім об'єктом злочину є нормальний психоемоційний стан потерпілої особи. Якщо відбувається економічне насильство, то порушуються відносини власності, право на достойний життєвий рівень, право на працю, заборона примусової праці, право на освіту тощо.

За своєю конструкцією склад домашнього насильства є матеріальним.

Об'єктивну сторону домашнього насильства складають три обов'язкові ознаки: 1) діяння, 2) наслідки, 3) причинно-наслідковий зв'язок.

1. Діяння. Суспільно небезпечне діяння полягає в систематичному вчиненні фізичного, психологічного чи економічного насильства. Сексуальне насильство виходить за межі цих форм. За наявності підстав сексуальне насильство може кваліфікуватися за статтями 149, 152-156, 301, 302, 303.

Суспільно небезпечне діяння полягає в систематичному вчиненні фізичного, психологічного або економічного насильства. Вчинення домашнього насильства можливе як у формі дії, так і шляхом недіяння (наприклад, ненадання допомоги члену сім'ї, який перебуває в небезпечному для життя стані).

Законодавець вказує на систематичність як кваліфікуючу ознаку суспільно небезпечного діяння. Тлумачення поняття систематичності злочину вироблено судовою практикою. Так, у справах про злочини проти життя та здоров'я особи Верховний Суд України під систематичним приниженням людської гідності розуміє тривале принизливе ставлення до потерпілого (постійні образи, глуmlinня над ним тощо) [2]. Під час роз'яснення положень закону про кримінальну відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність Верховний Суд уточнює, що такі діяння визнаються систематичними, якщо вчиняються не менше трьох разів протягом нетривалого часу [3; 4]

Отже, під систематичністю діянь розуміють багаторазове їх вчинення, не менше трьох разів протягом фактичного року. При цьому кожен із епізодів може складатися з окремих діянь протягом певного проміжку часу. Систематичність означає не тільки багаторазовість періодично здійснюваних дій, але їх взаємозв'язок, внутрішню єдність, що утворює певну лінію поведінки винного щодо тієї самої жертви.

Під час вчинення домашнього насильства слід встановити не тільки кількісну (три і більше) характеристику, а й якісну (всі вчинені діяння повинні бути тотожними та об'єднані спільним умислом).

Домашнім насильством є вчинення однієї із зазначених вище форм діянь за умови, що воно призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи:

1) фізичні страждання, що є негативними змінами у фізичному стані потерпілої особи й виражаються зазвичай через біль. До фізичних страждань треба відносити біль, що виникає під час мордування, катування, інших видів фізичного впливу на людський організм, або внаслідок жорстоких умов утримання в місці позбавлення волі (утримання особи в умовах, які позбавляють її зору, слуху, просторової або часової орієнтації, утримання в холодному та сирому приміщенні, позбавлення сну, харчування і води тощо);

2) психологічні страждання – зміни в нормальному психоемоційному стані особи, що викликають душевні переживання, почуття тривоги, страху, приниженості тощо. Всі подібні дії супроводжуються стресом, почуттям жаху чи неспокою і здатні принизити особу, зламати її морально, поставити іншу особу в залежне становище;

3) розлади здоров'я – розлади, безпосередньо пов'язані з ушкодженням, послідовно розвинуті хворобливі процеси в організмі людини;

4) втрата працездатності. Виникнення домашнього насильства може передбачати втрату працездатності, як постійної (стійкої), загальної, так і спеціальної (професійної). Тут мова йде як про професійну працездатність потерпілого, так і про інші навички, які втрачаються внаслідок заподіяння домашнього насильства;

5) емоційна залежність – психологічна прив'язаність потерпілої особи до кривдника, що є перешкодою в її самореалізації, відсутність власного світогляду;

6) погіршення якості життя – зменшення кількості необхідних благ, що отримує потерпіла особа, обмеження в користуванні майном, сімейним бюджетом, позбавлення доходів [4].

Не має значення для кваліфікації злочину за ст. 126-1 КК України, чи проживає правопорушник у момент вчинення діяння в тому самому місці, що й потерпілий. Дуже часто домашнє насильство може відбуватися й після розриву сімейних відносин чи інших стосунків, тому спільне проживання жертви і правопорушника не вимагається.

При цьому злочин може бути вчинено тільки щодо теперішнього чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних чи близьких відносинах.

Ст.ст. 2 та 3 КК України надають визначення учасників сімейних відносин. Відповідно до ст. 3 КК України сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає. Тому насильство

буде вважатися домашнім тоді, коли подружжя не проживає разом або дитина не проживає з батьками.

Згідно зі ст. 21 СК України шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований в органі державної реєстрації актів цивільного стану. Проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення в них прав та обов'язків подружжя. Але якщо чоловік та жінка спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки, то в розумінні ст.126-1 КК України між ними існують сімейні відносини. В таких сімейних відносинах може перебувати не тільки чоловік та жінка, але й батьки, дід та баба, онуки, брати та сестри, мачуха, вітчим, усиновлювачі та усиновителі, інші особи, які проживають однією сім'єю.

У жодному законодавчому акті не надається визначення поняття «близькі відносини». Як убачається, близькими відносинами слід вважати ті, що за Конвенцією Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами мають назву «відносини між партнерами». Відповідно до положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами домашнє насильство складається з двох видів: насильства у стосунках між інтимними партнерами – з боку теперішніх чи колишніх чоловіка чи дружини або партнерів; насильства у стосунках між поколіннями – зазвичай батьками і дітьми. Велику кількість злочинів, передбачених цією Конвенцією, становлять злочини, які зазвичай вчиняють члени сім'ї, інтимні партнери або інші особи в безпосередньому соціальному оточенні жертви. Більшість держав – членів Ради Європи вимагають від подружжя або партнерів перебування в шлюбі або стосунках протягом одного – трьох років для надання статусу автономного перебування [5]. У Конвенції акцентується увага на неважливості того, чи проживає (проживав) правопорушник у тому самому місці, що і жертва, чи ні.

Автори Науково-практичного коментаря КК України під особами, які перебувають у близьких відносинах, пропонують розуміти так званих близьких осіб, тобто тих, які мають сексуальні позашлюбні або партнерські стосунки і постійно або час від часу проживають спільно, не маючи при цьому прав та обов'язків сімейних відносин [6, с. 383].

Не має значення стать потерпілого: ним може бути як жінка, так і чоловік або трансгендер.

Адміністративна відповідальність за домашнє насильство настає за умисне вчинення будь-яких дій фізичного, психологічного чи економічного характеру, в результаті якого могла бути чи була завдана шкода фізичному або психічному здоров'ю потерпілої. До таких дій відноситься: застосування насильства, що не призвело до тілесних ушкоджень, погрози, образи чи переслідування, позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна або коштів, на які постраждалий має передбачене законом право, і т.д. Тобто якщо насильство не спричинило: 1) тілесних ушкоджень, 2) не призвело до фізичних або психологічних страждань, 3) розладів здоров'я, 4) втрати працездатності, 5) емоційної залежності; 6) погіршення якості життя, – то за нього особа притягується до адміністративної, а не кримінальної відповідальності. За вчинення сексуального насильства настає кримінальна відповідальність.

У розумінні ст. 172-3 КУпАП притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення фізичного насильства може відбуватися в разі, коли особа своїми діями не завдала тілесних ушкоджень потерпілій. До таких дій можуть бути віднесені: удари по обличчю (ляпаси), штовхання, брутальне хватання, відкидання потерпілої особи вбік або додолу, кидання в потерпілу особу предметів,

смикання за волосся або його виривання, викручування рук, перешкоджання вільному пересуванню, примус вживати алкогольні напої або наркотичні речовини, створення ситуацій, що несуть ризик чи загрозу життю і здоров'ю або можуть призвести до смерті тощо.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що прийняття нового базового закону щодо запобігання та протидії домашньому насильству, внесення змін до КК України та КУпАП є рішучим кроком для зменшення випадків домашнього насильства. Однак прийняті законодавчі зміни потребують роз'яснення та тлумачення. Зокрема, це стосується ознак, за якими слід розмежовувати заходи адміністративної та кримінальної відповідальності за вчинення домашнього насильства. На нашу думку, домашнє насильство, передбачене ст. 126-1 КК України, слід відрізнити від насильства, передбачено ст. 173-2 КУпАП, за такими ознаками:

1) систематичність вчинення фізичного, психологічного чи економічного насильства. Систематичність є кваліфікуючою ознакою кримінально караного домашнього насильства;

2) настання суспільно небезпечних наслідків. Адміністративна відповідальність настає, якщо домашнє насильство не спричинило: 1) тілесних ушкоджень, 2) не призвело до фізичних або психологічних страждань, 3) розладів здоров'я, 4) втрати працездатності, 5) емоційної залежності; 6) погіршення якості життя.

3) за вчинення сексуального насильства настає кримінальна відповідальність;

4) адміністративна відповідальність передбачена як за домашнє насильство, так і за насильство за ознакою статі.

Згідно зі ст. 39-1 КУпАП у разі вчинення домашнього насильства чи насильства за ознакою статі суд під час вирішення питання про накладення стягнення за адміністративне правопорушення має право одночасно вирішити питання про направлення особи, яка вчинила домашнє насильство чи насильство за ознакою статі, на проходження програми для таких осіб, передбаченої Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»

чи Законом України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».

Список використаної літератури:

1. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами. Закон України від 06.12.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19>.

2. Про судову практику у справах про злочини проти життя та здоров'я особи. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 07.02.2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03>.

3. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність. Постанова Пленуму Верховного Суду України №3 від 27.04.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04>.

4. Яїцька Д.І. Криміналізація домашнього насильства URL: http://lsej.org.ua/2_2018/55.pdf.

5. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами та пояснювальна доповідь. Стамбул, 11.V. 2011. URL: <https://rm.coe.int/1680093d9e>.

6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Хавронюка, М.І. Мельника. 10-е вид., переробл. і допов. Київ, ВД «Дакор», 2018. 1360 с.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Мінка Тетяна Павлівна – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного та митного права Університету митної справи та фінансів

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Minka Tetyana Pavlivna – Doctor of Law, Associate Professor, Professor of the Department of Administrative and Customs Law at the University of Customs and Finance

ntp2705@i.ua